

«ЗА ВІДСУТНІСТЮ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ...»

Про одну із сторінок життя видатного українського вченого

Кондратюк Юрій Васильович (справжнє ім'я Шергей Олександр Гнатович, 1897-1942) — український учений-винахідник, піонер теорії космонавтики. Народився у Полтаві. Тут закінчив гімназію. Незалежно від К.Е.Ціолковського вивів основні закономірності ракетно-космічних польотів, розрахунки яких виклав у праці «Завоювання міжпланетних просторів». За його схемою американці здійснили політ на Місяць¹. Значний внесок уніс у розробку потужних вітроелектростанцій, елеваторне будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни добровольцем пішов у народне ополчення. Загинув на фронті. У 30-х роках безпідставно зазнав репресій. Цей період і висвітлюється у пропонованій статті.

I

Справа розглядалася у Новосибірську економічним відділом Повноважного представництва ОДПУ по Західно-Сибірському краю. Тут розміщувалась і крайова контора «Хліббуд», працівники якої стали об'єктом зацікавленості чекістів. Головним «фігурантом» справи став Павло Кирилович Горчаков, який очолював технічне керівництво будівництва зерносховищ. Проектування зосереджувалось у його помічника, механіка Юрія Васильовича Кондратюка.

Юрій Васильович, як завжди, оперативно намагався розплутати клубок технічних проблем. У досить стислі терміни розробив проект елеватора нового, так званого «сибірського типу». Він доводить переваги його перед канадськими зерносховищами, що споруджувалися раніше.

Забігаючи наперед, наведемо його аргументацію на допиті 8 серпня 1930 року: «Основна результативна різниця між канадським і сибірським типами елеваторів ємкістю 1600 тонн за проектами 1929 року полягає в значно меншій вартості останнього (100 тис. проти 150 тис. крб. за інших рівних умов з урахуванням установаження в сибірському елеваторі сибірського ж обладнання, за рахунок скорочення потреби найбільш дефіцитних матеріалів, — за одночасно більшої оперативної потужності його в частині відвантаження і застосування більш зручного і дешевого способу прийому зерна — вагонетками»².

Замість швидкого впровадження проекту центральні інстанції всіляко гальмували його, знаходили несуттєві або й неіснуючі дефекти.

Винаходи Кондратюка підривали престиж правління Союзхліба. Ховався за цим корисливий інтерес. Відділ робітничо-селянської інспекції

Сибкрайвиконкому звернув на це увагу, відмітив «гальмо з боку Правління Союзхліба до впровадження в життя цінного винаходу механіка Кондратюка (з 7-28 р.) корців норій * нової конструкції, що дають збільшення продуктивності норій на 72 %, і недопустиме зволікання Правління Союзхліба в подачі певного висновку щодо розробленого районним інженером Горчаковим і механіком Кондратюком проекту Сибірського типу елеватора-мехкомори з механічною засипкою зерна в завальні ями, що дає здешевлення на 39 % проти проекту Правління і великі переваги щодо ефективності експлуатації»³.

Колегія СибРСІ просила НК РСІ РСФРР «накласти стягнення на винних у Правлінні Союзхліба за:

а) тривале непроведення в життя цінного винаходу раймеханіка Новосибірського Бюро т. Кондратюка;

б) за зволікання із затвердженням проекту інж. Горчакова і механіка Кондратюка Сибірського типу елеватора-мехкомори;

в) за дачу дефектних проектів по механізації складів»⁴.

Це рішення прийняте 27 вересня 1929 за кілька місяців до початку кримінальної справи. Офіційно вона почалася 15 травня 1930 року, коли уповноважений ПП ОДПУ Кузнєцов виніс постанову про прийняття справи до провадження. У ній, зокрема, мовилося:

«м. Новосибірськ. 1930 р. Травня 15 дня.

Я, уповноважений ЕКО ПП ОДПУ по ЗСК Кузнєцов, розглянувши матеріали на гр. Горчакова Петра Кириловича — районного інженера Сибконтори «Хліббуд» і, беручи до уваги, що гр. Горчаков викривається в злочині за ознаками, передбаченими ст. 58-7 КК, виявленими в тому, що, перебуваючи членом к-р злочинної організації, він здійснював шкідництво, спрямоване на зрив будівництва елеваторів, а звідси, як наслідок, і хлібозаготівель, а тому, на підставі ст. 91 і 110 КПК, постановив:

Прийняти справу до свого проведення, про що повідомити копією постанови Сибпрокуратуру.

Уповноважений ЕКО

«Згідний» — зам. нач. 2-го від. ЕКО

«Затверджую» — зам. нач. ЕКО

(Кузнєцов)

(Веледерський)

(Тарутта)»⁵.

II

Горчакова заарештували за день до винесення постанови. В «Анкеті для заарештованих і затриманих із зарахуванням за ОДПУ» є спеціальне запитання: «Коли арештований?» У цій графі стоїть дата «14 травня 1930 р.»⁶. Ці дані виправляють помилки Романенка В.І. і Раппопорта О.Г., допущені через неможливість докладно ознайомитись зі справою. Перший з них назвав датою арешту П.К.Горчакова і Ю.В.Кондратюка 31 липня

* Корець — ківш, норія — ковшевий підйомник.

1930 р.⁷, другий написав, що Горчакова затримали 2 травня 1930 р.⁸.

На час слідства Горчакова з посади звільнили. Про це 25 травня уповноважений Кузнецов виніс постанову. Вона цікава такою характерною деталлю: для виконання постанови направлена не керівництву крайової контори «Хліббуду», а «фракції» ВКП(б) при ній⁹.

III

Перший допит Петра Кириловича оформлений чомусь 31 березня 1930 р.¹⁰, тобто за півтора місяці до арешту і початку справи, а поправки в кінці документу, зроблені рукою Горчакова, позначені 13 травня 1930 р. Схоже, що документ був виготовлений заздалегідь, залишалось лише вписати прізвище Горчакова і примусити його підписати протокол.

У графі «Проводив допит» немає підпису, тому невідомо, хто автор фальшивки.

Із змісту її випливає, що удар ДПУ наносився по працівниках центрального апарату «Хліббуду», «Мельбуду» і теплотехнічного інституту, їхня діяльність у галузі елеваторного будівництва розцінювалась як шкідницька¹¹.

Те, що сумніви у достовірності протоколу не безпідставні, переконують власноручні записи Петра Кириловича, які він сподівався передати дружині. Вилучені контролерами ізолятора, вони підшиті до матеріалів справи в пакеті з написом «Записки, виявлені в камері у Горчакова П.К., які він намагався передати нелегально своїй дружині»¹².

Записок шість. Вони емоційні, пронизані любов'ю, теплотою до Ольги Миколаївни і розповідають про жорстоку машину слідства 30-х років: «Моя рідна, дорога дитинко, ти, і тільки ти, стримуєш мене від безумного кроку, щоб з усією різкістю поставити питання про те неподобство, яке зі мною творять. Ти вже знаєш, що мене звинувачують у шкідництві, — ти розумієш? Мене, який поклав здоров'я і душу, і мало того — в ув'язці з Вавіловим і Сивохіним...»¹³.

«...Болить голова. Казенного досі нічого не їм, дають тричі кип'яток, 200 гр. хліба і чашку супу, звичайно, судячи з тих, що сидять без передачі, цього не вистачає їм і вони напівголодні. Перші дні я сидів у самотності без прогулянок, а потім перевели у маленьку камеру на 3-й ліжка для чотирьох, і попервах я спав на підлозі, тепер влаштувався краще, якщо не брати до уваги мільйонів блощиць, з якими борюся, але нічого вдіяти не можу... Прогулянка в день — 15 хвилин, а весь інший час — у залізній клітці, задушливій і жахливій, з постійним наглядом... Спочатку весь жах був у тому, що мене без перерви викликали 20 ночей на допити, і я розстроїв нерви і втратив сон. Допит, звичайно, починався об 11 годині вечора і закінчувався о 6 ранку... Декілька днів було, коли викликали і вдень і вночі, але тоді допекли мене до живого... 24.VI»¹⁴.

Незважаючи на нелюдські умови існування в камері, його інженерна

думка живе, і, мабуть, була тим джерелом, звідки Горчаков черпав життєві сили. Знайшовши цікаву інформацію, він поспішає повідомити дружину: «В газеті «Известия» за 7 липня оголошено конкурс на перевантажувач з барж. Потрібно дістати газету, і Ю.К. при проектуванні нашого пересувного елеватора матиме на увазі і цей для конкурсу, тому що ідея одна й та ж. Дивись же, простеж за цим проектом, скажи Юр. К., що це важливо, що я придумав багато. Тільки про це не треба нікому казати і взяти патент... 11. VII.»¹⁵.

До питання про пересувний елеватор він повертається неодноразово. Хвилюється за долю проекту і за те, щоб Кондратюк не передав його комусь. (Записки від 16 і 23 липня). Він, певно, сподівається, що проектом зацікавляться вищі інстанції і автора звільнять для роботи над його здійсненням. Але ці надії були марні. Скрізь і всюди панує дух «тоталітарного ідіотизму»¹⁶. Замість очікуваного звільнення П.К.Горчакова переводять із задушливої камери у смердючу одиночку в сирому підвалі, не випускають на прогулянки, позбавляють читання, не дають виносити і мити парашу. Він доведений до відчаю: «Господи, — читаємо в записці від 25 липня, — який жах бути безвинним і настільки в цій установі почувати себе беззахисним»¹⁷.

Садистським поведженням Новосибірське ПП ОДПУ досягло бажаного. Через три місяці Горчаков визнав себе винним «у причетності до контрреволюційної організації, що здійснювала шкідництво в елеваторному, складському і сушильному будівництві, спрямованому на зрив цього будівництва», назвав ряд осіб як «виконавців шкідницької діяльності», серед них і Кондратюка¹⁸.

IV

Юрія Васильовича заарештували до зізнання Горчакова у шкідництві. Хід справи був вирішений заздалегідь. Слідом за Кондратюком почалися арешти інших працівників. 27 листопада Новосибірське ПП ОДПУ заарештувало головного інженера Запсибрадколгоспбуду Курова П.В.¹⁹ і виконроба «Хліббуду» Беляєва В.Г.²⁰, 3 грудня — виконроба Лучиніна П.О.²¹, 4 грудня — виконроба будівництва елеватора в м. Камні Аксьонова Т.В.²². В «Анкеті для заарештованих і затриманих з зарахуванням за ОДПУ», складеній 30 липня 1930 року, Юрій Васильович повідомив про себе, що він походить з Луцька Волинської губернії, народився у 1900 році, закінчив сім класів гімназії, вчився у школі в Луцьку до 1918 р, потім працював мастильником, механіком. Одинак, «пом. райінжа» Сибконтори «Хліббуд». Заарештований 30 липня 1930 р., проживав у м. Новосибірську, вул. Максима Горького, 120²³.

Враховуючи справжню біографію, Юрій Васильович обрав слушну позицію. Якби слідство докопалося, що він не Кондратюк, а Шаргей Олександр Гнатович, 1897 року народження, уродженець Полтави,

мобілізований у 1919-му до денікінської армії²⁴, – не зносити б йому голови.

Такі відомості надали б, безперечно, особливого значення усій, так званій «шкідницькій організації», були б доброю підтримкою в руках фальсифікаторів, підсилили б звинувачення не тільки проти Кондратюка, але і проти усіх його колег.

Зараз видається дивним, що у справі зовсім немає ніяких відомостей, які б позитивно характеризували Юрія Васильовича. Невже співробітники економічного не знали, що перед ними видатний учений? Адже саме у Новосибірську в січні 1929 року вийшла його наукова праця «Завоював міжпланетних просторів». Невже не знали про його листування з К.Е.Ціолковським, В.П.Ветчинкіним, Н.А.Риніним, Я.І.Перельманом та іншими відомими вченими?²⁵

V

Юрій Васильович записок, як Горчаков, нам не залишив, але знущання щодо нього без сумніву нічим не відрізнялися від описаних Петром Кириловичем. Судячи з протоколів, його допитували 2, 5, 8, 10 серпня²⁶. Кондратюк категорично відкидав усі звинувачення: «На поставлене мені запитання про шкідництво, яке виявилось в елеваторному будівництві в Сибіру, можу сказати, що в тій частині елеваторного будівництва, яка мені добре відома, ...за моїм твердим переконанням — шкідництва не було». (Протокол допиту від 02.08.1930 р.)²⁷.

Причини зриву будівництва він в основному назвав ті ж самі, що й Горчаков: запізнення з призначенням місця споруд, невчасна висилка центральними органами проектної документації і обладнання, брак робочої сили тощо. Крізь сухі рядки протоколів постає жива, творча людина. Характерний щодо цього протокол його допиту від 5 серпня 1930 року. Наведемо його зі скороченнями.

«На питання про шкідництво, що виявилось у будівництві мехкомор за вочевидь непридатними проектами Правління «Союзхліб» повідомляю таке: наскільки мені відомо, думка про необхідність механізації колишніх наркомпродівських комор... виникла під час відвідування алтайської гілки інженером Правління Сивохіним у зв'язку з будівництвом елеватора 1927 р.

...Тоді й піднялося питання про необхідність механізації, причім у задачу механізації ставилась лише засипка зерна у силоси з прийомки... Чому завдання механізації не було поставлене ширше — не знаю.

...Горчаков і я правлінський проект піддали критиці, як такий, що, з одного боку, ставить собі дуже вузьку задачу, а з другого – може бути значно здешевлений, якщо зберегти ті ж дві норії для двох половин комори, розташувати їх не за планом корпусу, а посеред нього, причому одночасно вирішуються задачі і відвантаження, і зважування зерна. Для можливості перенесення самотяг усередину корпусу і обладнання самопливу в них і з

силосів, і з залишених зовні завальних ям, без застосування масивних робіт під готовою спорудою, — нами були запроектовані два, наскільки мені відомо, принципово нові елементи, що досі у нас ніде не застосовувалися: перший — пропускання самопливів зерна крізь ґрунт і другий — будова тонкостінного норійного колодязя круглої форми, незважаючи на його глибоке закладення і значне навантаження від ґрунту.

...У 1928 р. нам доручили механізацію двох клюквенських комор Союзхліба, ємкістю кожна у 100 тис. пудів, за проектом, що надіслано з Правління Союзхліба...

Проект був надто невдалий, зважаючи і на дорожнечу обладнання, і на експлуатацію, і, знову таки, на цілковиту неповноту даного ним розв'язання питання (зовсім не передбачена зручність прийомки). Цей проект ми відкинули, обидві комори об'єднали в одну і, застосувавши до нього принцип механізації 1927 року, баштові відпускні силоси та вагонеткову прийомку і частково обладнавши його лійкоподібними днищами, отримали вже зовсім задовільну елеваторну одиницю.

...Вважаю, що невдалість проектів, що надсилалися нам із Москви..., походила від невміння підійти до цієї нової тоді задачі і від невміння дати що-небудь нове, вище за американські стандарти, які вар'ювалися на різні лади»²⁸.

З гіркотою констатує він на допиті 8 серпня, що «усякі нововведення взагалі і скрізь, звичайно... зустрічають з боку спеціалістів більш або менш завзяту протидію»²⁹.

Так сталося і з його проектом елеватора сибірського типу. Крім новизни опір викликало те, що він підривав престиж Правління «Хліббуду», яке висловлювало з цього приводу багато заперечень, перераховуючи малосуттєві дефекти елеватора і водночас замовчуючи його переваги³⁰.

Актами шкідництва з боку Кондратюка на слідстві назвали винахід ним підшипника з кріпленням одним болтом, застосування без випробування транспортера з бортиками, транспортера зі стрічкою, що перекидається на ходу, і круглого транспортера³¹.

На думку інженера Новікова, справа з проектуванням «поставлена надзвичайно погано, тому що раніше керівництво було зосереджене в руках Кондратюка, який не вів ніяких записів і відміток, а тримав все у себе в голові»³².

Ось власне і всі звинувачення. Вони свідчать лише про те, що Кондратюк був сміливим експериментатором, відразу вводив винаходи в практику, займаючись їхнім удосконаленням у процесі експлуатації. Слідство не встановило, та й воно не намагалося з'ясувати, чи мав він експериментальну базу, кошти і час для експериментів.

Закінчилась справа раптово, як і почалася. Ніхто навіть не спромігся скласти звинувачувальний висновок. Це підтверджує думку про те, що так зване розслідування було частиною політичної кампанії проти технічної інтелігенції, необхідність якої обгрунтував Сталін, зокрема, у виступах на Пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р., а також на нараді господарників 23 червня 1933 р.³³ 10 травня 1931 року за постановою Колегії ОДПУ на підставі ст. 58–7 КК РСФРР Кондратюка, Курова, Беляєва і Аксьонова ув'язнили на три, а Горчакова і Лучиніна — на п'ять років до сибірського концтабору³⁴.

До місця ув'язнення Кондратюк відбув з діагнозом «неврастенія помірного ступеню»³⁵. Далося взнаки нервового перенапруження.

Подальша його доля, як і доля товаришів, визначилася тим, що без інженерно-технічних спеціалістів країна жити не могла. Політика «розгрому» вела у глухий кут. До ЕКО ОДПУ почали надходити доповідні про те, що будівництво страждає через «відсутність керівного технічного персоналу»³⁶.

Під тиском обставин Колегія ОДПУ змінила міру покарання. 18 листопада 1931 року Кондратюка висилають до Західного Сибіру «для роботи на підприємствах Союзхліба і Хліббуду»³⁷. 27 квітня 1933 року Колегія ОДПУ взагалі достроково звільнила Кондратюка від висилки з «прикріпленням для роботи до Наркомтягу з використанням у Харкові»³⁸.

Тоді ж і таке саме рішення прийнято і щодо Горчакова³⁹. Причиною звільнення послужив новий проект невтомних винахідників — потужна вітроелектростанція⁴⁰. Але, незважаючи на безперечні заслуги Ю.В.Кондратюка, тоталітарна держава ще довго тримала його мертвою хваткою. Лише 26 березня 1970 року судова колегія Верховного суду РРФСР своїм визначенням, у зв'язку з протестом Генерального прокурора СРСР Р.Руденка, припинила справу щодо всіх репресованих за нею осіб «за відсутністю складу злочину»⁴¹.

Дослідників біографії Юрія Васильовича ще чекають нові відкриття, адже повинні існувати оперативні матеріали, пов'язані зі «справою Кондратюка».

Василь ГРАБ

ПРИМІТКИ

¹ Даценко А.В. Я полечу туди. – Харків, 1989. – С. 268-270.

² Архів Управління Міністерства безпеки Російської Федерації (далі – УМБ РФ) по Новосибірській області. – Спр. 14305. – Т. 1. – Арк. 152.

³ Там само. – Арк. 496.

⁴ Там само. – Т. 2. – Арк. 7.

⁵ Там само. – Т. 1. – Арк. 1.

⁶ Там само. – Арк. 2.

⁷ Романенко В.І. Юрій Васильович Кондратюк. – М., 1988. – С. 38.

-
- ⁸ Раппопорт О.Г. Траектория доли. – Новосибирськ, 1990. – С. 107.
- ⁹ Архів УМБРФ по Новосибірській області. – Спр. 14305. – Т. 1. – Арк. 56.
- ¹⁰ Там само. – Арк. 26-27.
- ¹¹ Там само. – Арк. 27.
- ¹² Там само. – Т. 2. – Арк. 291.
- ¹³ Там само. (Вавілов і Сивохін – інженери “Союзхліба”).
- ¹⁴ Там само. – Т. 1. – Арк. 26-30.
- ¹⁵ Там само. – Т. 2. – Арк. 291.
- ¹⁶ Троцький Л. Сталін. – М.: Терра, 1990. – Т. 2. – С.268.
- ¹⁷ Архів УМБРФ по Новосибірській області. – Спр. 14305. – Т. 2. – Арк. 291.
- ¹⁸ Там само. – Т. 1. – Арк. 43 (аркуш з записом зізнання 1.IX.1930 р.).
- ¹⁹ Там само. – Арк. 63. (Куров Петро Васильович, 1883 року народження, уродженець м. Зарайська. У 1913 р. закінчив Петербурзький технологічний інститут. Технічний директор (головний інженер) Зап.Сибрадколгоспбуду. Вітав лютневу революцію. Бачив у ній полегшення для народу. Жовтневу революцію “зустрів як продовження революційного руху і кроки до досконаліших форм державного устрою”).
- ²⁰ Там само. – Арк. 4. (Беляев Василь Григорович, 1894 року народження, уродженець м. Калуги. Закінчив технологічний інститут. Старший виконроб контори “Хліббуд”).
- ²¹ Там само. – Т. 2. – Арк. 5. (Лучинін Петро Олександрович, 1888 року народження, уродженець м. Пермі. Закінчив 4 класи Пермської гімназії. Виконроб контори “Хліббуд”).
- ²² Там само. – Т. 1. – Арк. 7. (Аксьонов Тимофій Васильович, 1901 року народження, уродженець Новосибірська. Закінчив інститут інженерів шляхів сполучення. Виконроб контори “Хліббуд”).
- ²³ Там само. – Арк. 6.
- ²⁴ Даценко А.В. Всього 104 сторінки // Наука і культура. Україна. – К., 1988. – Вип. 22. – С. 165.
- ²⁵ Даценко А.В. Життя в творчому горінні. – К., 1986. – С. 28, 31.
- ²⁶ Архів УМБРФ по Новосибірській області. – Спр. 14305. – Т. 1. – Арк. 139-143, 146-149, 152-153, 155-161.
- ²⁷ Там само. – Арк. 139.
- ²⁸ Там само. – Арк. 146-149.
- ²⁹ Там само. – Арк. 153.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само. – Арк. 91-92; Т. 2. – Арк. 318-319.
- ³² Там само. – Т. 1. – Арк. 318.
- ³³ Сталін Й. Нова обстановка: нові задачі господарського будівництва // Сталін Й. Питання лєнінізму. – М.: Держполітвидав політліт, 1952. – С. 376.
- ³⁴ Архів УМБРФ по Новосибірській області. – Спр. 14305. – Т. 1. – Арк. 420-421.
- ³⁵ Там само. – Арк. 418. Акт медосвідчення.
- ³⁶ Там само. – Т. 2. – Арк. 411.
- ³⁷ Там само. – Т. 1. – Арк. 427.
- ³⁸ Там само. – Т. 2. – Арк. 435.
- ³⁹ Там само. – Арк. 436.
- ⁴⁰ Докладніше див.: Граб В.І., Супруненко О.Б. Справа Кондратюка і ін. – Полтава, 1992. – С. 33-39.
- ⁴¹ Архів УМБРФ по Новосибірській області. – Спр. 14305. – Т. 1. – Арк. 486-489.